

En toch, ook dit is Van Deursen. Wie werkelijk wil weten wat voor een type historicus hij is, zal ook de beschouwelijke stukken in zijn oordeel moeten betrekken. Al met al dus toch een voor de auteur heel karakteristieke bundel.

K. van Berkel

P. J. Margry, Ch. Caspers, ed., *Bedevaartplaatsen in Nederland, I, Noord- en Midden-Nederland* (Amsterdam: P. J. Meertens-Instituut, Hilversum: Verloren, 1997, 886 blz., ill., ISBN 90 6550 566 0); P. J. Margry, Ch. Caspers met medewerking van M. Wingens en O. Thiers, ed., *Bedevaartplaatsen in Nederland, II, Provincie Noord-Brabant* (Amsterdam: Meertens Instituut, Hilversum: Verloren, 1998, 1017 blz., ill., ISBN 90 6550 567 9; ISBN voor de set 90 6550 569 5).

Observerend, fotograferend en noterend trok P. J. Margry in 1981 van de ene 'levende' Noord-Brabantse bedevaartplaats naar de andere. Hiermee verrichtte hij, in de Nederlandse context, pioniersarbeid. Voor het eerst kwam het tot een niet-kerkelijk geïnspireerde en wetenschappelijk verantwoorde inventarisatie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze cultuurhistoricus, samen met kerkhistoricus en liturgiewetenschapper C. Caspers, de redactie toevertrouwd kreeg van het door het Meertens Instituut (KNAW, Amsterdam) groots opgezette lexicon der Nederlandse bedevaartplaatsen.

Het lexicon zal drie forse delen omvatten: één over Noord- en Midden-Nederland (met inbegrip van Zeeland), één over Noord-Brabant en één over Limburg. Het beschrijft uitsluitend rooms-katholieke culten omdat andere belijdenissen geen bedevaartplaatsen op het Nederlandse grondgebied hebben. In het totaal worden ongeveer 650 bedevaartplaatsen behandeld: 210 plaatsen in Noord- en Midden-Nederland, 221 in Noord-Brabant en ongeveer evenveel in Limburg. Bedevaarten van Nederlanders naar buitenlandse heilige plaatsen (zoals Kevelaer of Scherpenheuvel) zijn buiten beschouwing gelaten. Dat men de meeste bedevaartplaatsen in het 'katholieke zuiden' aantreft, is evident. Het lexicon repertorieert ook de uitgestorven verenigingen. Een derde van de 210 in het eerste deel besproken plaatsen kent nog een actieve bedevaartpraxis. In Brabant is nog ruim 40 percent van de geregistreerde bedevaarttoorden actief.

De inleiding van het tweede deel gaat kort maar helder in op de eigen karakteristieken van de Noord-Brabantse bedevaartgeschiedenis. In tegenstelling tot wat in het noorden van Nederland gebeurde, bleef in Brabant een aantal middeleeuwse culten ook na de zestiende eeuw bloeien. Dankzij de trouw van de bevolking aan het katholieke geloof ontstonden in Brabant zelfs nog tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw nieuwe bedevaarten die onmiddellijk in een sfeer van barokspiritualiteit baadden. Het bestaan van 'autonome heerlijkheden' (waar protestantse machthebbers geen greep op wisten te krijgen) binnen de Brabantse ruimte heeft hiertoe bijgedragen. De Brabanders koesterden tot aan de naoorlogse secularisatie en verstedelijking een voor hun regio typerende voorkeur voor bepaalde heiligen: afgezien van Maria, vooral 'geneesheiligen' en 'boerenheiligen' zoals Donatus, de 'grote' en de 'kleine' Antonius, Willibrord en Cornelius.

Het lexicon is één der resultaten van het in 1992-1993 door het Meertens Instituut aangevatte BiN-onderzoek. BiN staat voor: 'Bedevaartplaatsen in Nederland', een project dat, afgezien van de uitgave van dit lexicon, ook de samenstelling van een databestand omvat evenals het aanleggen van materiële documentatiedossiers.

De redacteurs hadden geen gemakkelijke opdracht. Zij coördineerden de werkzaamheden van ruim honderd auteurs uit diverse disciplines: zowel theologen, liturgisten, antropologen en neerlandici als historici en volkskundigen. De kwaliteit van de voorliggende publicatie toont aan dat zij zich voortreffelijk van hun taak gekwetten hebben.

Elk lemma bespreekt één verering in een welbepaalde bedevaartplaats. Het omvat telkens vijf onderdelen: 1) de kernegevens die, na het verstrekken van zakelijke identificatie-elementen, de cultus kort cultuur- en kerkhistorisch karakteriseren, 2) een beknopte topografische beschrijving van de bedevaartplaats, 3) de omschrijving van het voorwerp van verering, 4) een historiek van de cultus en een contextuele beschrijving van de rituelen en gebruiken, waarbij ook aandacht gaat naar de materiële bedevaartcultuur, met inbegrip van gedrukte en andere devotionalia, 5) een overzicht van informatiebronnen, zowel archivalia, uitgegeven bronnen en literatuur als, in voorkomend geval, beeldmateriaal.

Er blijven in tal van lemma's vragen onbeantwoord, maar zulks mag men, in dit stadium van het bedevaartonderzoek, de auteurs niet verwijten. De leemten vormen juist een aansporing om het interdisciplinaire onderzoek inzake de religieuze cultuur met kracht verder te zetten.

Deze publicatie is veel meer dan een lexicon. De talrijke methodologische en praktische problemen die zich bij de samenstelling ervan voordeden, verplichtten de BiN-medewerkers tot een diepgaande wetenschappelijke bezinning over de veelzijdige aspecten van het bedevaartfenomeen. De resultaten van deze heilzame denkoefening zijn in een weldoordachte inleiding neergelegd. De definitie van 'bedevaartplaats', was het eerste probleem dat de samenstellers op te lossen kregen. Uit literatuuronderzoek bleek dat daaromtrent in binnen- en buitenland geen eensgezindheid bestond. Uiteindelijk kwam de BiN-ploeg tot de volgende — werkbare — omschrijving: 'Een bedevaartplaats beschikt over een sacrale ruimte, die door bezoekers als buitengewoon heilzaam wordt ervaren, terwijl hun bijzondere aandacht uitgaat naar een bepaald cultusobject; de bezoekers ondernemen een kortere of langere reis om deze plaats te bereiken, waaraan tevens een of meer bedevaarttradities zijn verbonden'.

Ongeveer 450 plaatsgebonden devoties zijn in bronnen of oudere literatuur wel eens als bedevaarten bestempeld maar beantwoorden — althans in het huidige stadium van het onderzoek — niet aan deze definitie. Betreffende deze (in een aparte lijst vermelde) 'gediskwalificeerde bedevaartplaatsen' staan, net zoals betreffende de eigenlijke bedevaartplaatsen, op het Meertens Instituut documentatiedossiers ter beschikking van degene die verder onderzoek wenst te verrichten.

Om het eigen onderzoek in het internationale wetenschappelijke veld te positioneren, schreef de redactie een boeiend historiografisch overzicht van wat inzake bedevaartonderzoek (vooral bedevaartinventarisatie) binnen en buiten Nederland gepresteerd is, vanaf de contrareformatie tot nu.

Uit de aard der zaak zitten de gegevens die zich voor comparatief onderzoek lenen in een lexicon erg verspreid over een groot aantal lemma's. Dit euvel is deels ondervangen door in de inleiding, onder de kop 'Classificatie van bedevaartplaatsen', een synthese te schetsen van de ontwikkeling van het bedevaartwezen in Nederland vanaf de Middeleeuwen. Hierbij treden, tegen de achtergrond van een wisselende politieke, sociale en culturele context, periodes van bloei, stagnatie en revitalisatie aan het licht. Verspreidingskaarten evenals een chronologisch geordende lijst van bedevaartplaatsen ondersteunen dit historisch overzicht.

Naast kaarten bevat de typografisch goed verzorgde publicatie een groot aantal illustraties. De meeste zijn verhelderend en functioneel verantwoord. Het is enkel te betreuen dat sommige afbeeldingen in het eerste deel niet rechtstreeks op de besproken bedevaartplaats betrekking hebben. Verscheidene vereringen die al in de zestiende eeuw teloor gingen, zijn geïllus-

treerd met afbeeldingen uit een zeventiende-eeuwse editie van de *Generale legende der heylighen*. Dit is misleidend, daar het niet zeker is dat laatmiddeleeuwse gelovigen zich de heilige op dezelfde wijze voorstelden als de zeventiende-eeuwse illustrator.

De BiN-ploeg wenste met dit lexicon internationaal 'een nieuwe standaard' te zetten. Met haar integrale en interdisciplinaire benadering van het bedevaartfenomeen is zij in deze niet geringe opzet schitterend geslaagd. Deze publicatie strekt de (vroegere) afdeling volkskunde van het Meertens Instituut én uitgeverij Verloren tot eer.

A. K. L. Thijs

H. Beliën, M. van Hoogstraten, *De Nederlandse geschiedenis in een notendop* (Amsterdam: Prometheus, 1998, 120 blz., f16,90, ISBN 90 5333 614 1); G. van der Ham, *Geschiedenis van Afofer/and* (Perspectief I; Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds, 1998, 127 blz., f19,90, ISBN 90 5712 009 7).

Het wordt tijd, zo lijken uitgevers te denken, dat de Nederlandse bevolking het hiaat in haar collectieve geheugen dat ze sinds de jaren zestig heeft opgelopen, nu eens kort en krachtig opvult. Deze gedachte wordt in de inleiding van *De Nederlandse geschiedenis in een notendop* op twee manieren gevoed. Het boekje heeft als ondertitel: 'Wat elke Nederlander van de vaderlandse geschiedenis moet weten'. En in de inleiding wordt gememoreerd hoe dramatisch de onverwachte mondelinge overhoring van kamerleden door het *Historisch Nieuwblad* uitviel. Ook Gijs van der Ham constateert in zijn voorwoord dat 'menig inwoner van dit land, zo blijkt keer op keer, maar weinig afweet' van zijn geschiedenis.

De auteurs hebben dus hetzelfde doel, maar hun uitgangspunten verschillen. Van Herman Beliën en Monique van Hoogstraten moeten de oude feiten terug in onze herinnering, maar dan wel afgestoft, ontdaan van de negentiende-eeuwse context, herschikt en samen met nieuwe feiten vers opgediend. Van der Ham wil het karakteristieke van Nederlands verleden, de eigen weg die het land is gegaan, beschrijven.

De opzet van de overzichten is, gezien de doelstelling, uiteraard chronologisch. Van der Ham begint bij wijze van instap met het plakkaat van verlatinge, door hem het 'geboortebewijs' van de Nederlandse staat genoemd. Maar daarna begint ook bij hem de geschiedenis als het ijs gesmolten is. Beide overzichten eindigen halverwege de jaren negentig en verwijzen naar de Nederlandse identiteit binnen Europa. Daarover kan men gaan nadenken als men het boek uit heeft.

Nederlands verleden is in ruim honderd bladzijden tekst (Beliën 105, Van der Ham 103) samengevat. Die tekst wordt in kleine hapjes aangeboden (onder 44 respectievelijk 30 kopjes). Er is een beknopte literatuurlijst voor wie verder wil en een jaartallenoverzicht. Alleen Van der Ham heeft een index.

Wie binnen zo'n kort bestek een canon denkt aan te treffen, vergist zich. In beide boekjes komen dezelfde 76 namen voor, maar bij Beliën komen daar nog 114 en bij Van der Ham 42 eigen vermeldingen bij. In het jaartallenlijstje van Beliën staan 135, in dat van Van der Ham 158 feiten. Dit verschil komt doordat Beliën vrijwel alleen politieke feiten opneemt. Toch bevat de canon die hieruit zou kunnen worden opgemaakt — de jaartallen worden soms in verschillende bewoordingen vermeld — slechts 60 gebeurtenissen.

De constatering van het ontbreken van een canon gelieve men niet als kritiek op te vatten. Zoals uit de inleidingen verwacht mocht worden, biedt het verhaal van Beliën en Van Hoog-